

על הרעב ותוצאותיו: ההיבט ההיסטורי הכללי והיהודי

תקציר:

מלחמות גורמות במקרים רבים לתוצאות איומות נוספות, כמו רעב, הרס כלכלי וחברתי, מגפות קטלניות ועוד. הרעב שרר במקומות רבים תחת הכיבוש הנאצי במלחמת העולם השנייה, וכלל אוכלוסיות רבות. הרעב שימש אחד מכלי הרצח בידי הצוררים הנאצים ותומכיהם. במספר גטאות ומחנות הצליחו רופאים יהודים לבצע מחקרים, חלקם בידעת הנאצים, אך רובם בוצעו חרף איסור גורף. מחקר הרעב בגטו ורשה מהווה מקור גאוה אדיר כסמל להתנגדות אינטלקטואלית של ההולכים למות.

אבי עורי

הפקולטה לרפואה סאקלר, אוניברסיטת תל-אביב
מרכז רפואי-שיקומי רעות, תל אביב

מילות מפתח: מלחמת העולם השנייה; שואה; רעב; מחקר מחלת הרעב.
:KEY WORDS World War II; Starvation; Hunger Disease; Holocaust

לגיוסם (למלחמה) באוניברסיטת מינסוטה. רק 32 סיימו את המחקר שנערך בסביבה שדמתה "למחנה ריכוז" לאורך שלושה חודשים. למתנדבים נתנה בהתחלה דיאטה של 3,200 קלוריות שהופחתו ל-1,800 קלוריות ביום. הנבדקים שהורעבו הדרגתית סווגו לארבע קבוצות שקיבלו כמות קלוריות שונה. מלחמת העולם הסתיימה לפני תום המחקר, אך הממצאים ניתנו לארגוני עזרה שונים. קיס הציג בשנת 1955 את ממצאיו לפני ארגון הבריאות העולמי בג'נבה, ובמיוחד שם דגש על הקשר בין מחלת לב כלילית ובין יתר שומני הדם. במחקר הודגמה ההשפעה של תת התזונה על הלב ונפח הדם, ואת ההשפעה הפסיכולוגית הקשה. תקופת החזרה לתזונה רגילה הייתה אף היא רצופת מכשולים.

רוסיה

בין השנים 1830–1929, נרשמו לפחות 20 שנות רעב איום. בתקופת "הרעב הגדול של הוולגה" בין השנים 1921–1922, נספו ברעב 10 מיליון בני אדם. פיטירים סורוקין – Pitirim Sorokin (1889–1968), פרופ' לקרימינולוגיה וסוציולוגיה מסנט פטרסבורג שברח כאנטי-קומוניסט לארה"ב – שבה זכה לכבוד ותהילה אקדמיים – כתב יומן בזמן אמת על הרעב בעת המהפכה הקומוניסטית. הוא תיאר את חוויותיו ואת נזקי הרעב כפי שצפה בהם. במכתב לאיוון פבלוב הנערץ עליו, כתב ש"לסוציולוגיה הישנה אין כבר כול ערך" [2,1]. הוא פרסם את ממצאיו בריגה בשנת 1922, אך השלטונות אסרו להפיץ את ספרו. רק לאחר מותו דאגה אלמנתו לתרגום ספרו לאנגלית. לאחר מותו של פבלוב בשנת 1936, המכון שבו עבד (שנקרא לאחר מכן על שמו) המשיך במחקרי אורך רבים על השפעת הרעב על גוף האדם. פרופ' דמיטרי שסטוב – Shestov, שהוביל את המחקרים ואף זכה לשתף פעולה עם חוקרים אמריקנים ושבדים, הוכיח את הקשר בין חשיפה לרעב וההשפעה ארוכת הטווח [3]. שסטוב עצמו סבל כילד מהרעב בעת המצור בן 872 הימים על לנינגרד. בין 600 אלף למיליון אנשים מתו בעת המצור האכזרי. פרופ' להיסטוריה של הרפואה ממוסקבה, בולסלב ליכטרמן, שלח לי תמצית מדוקטורט המוגש בימים אלו (אוקטובר 2019) לגבי השפעת הרעב על תמותת ותחלואת ילדים בסמארה (אזור הוולגה) במלחמת העולם השנייה. הנושא עדיין נלמד ונחקר ברוסיה.

ארצות השפלה

הרעב היכה בכל המדינות שהיו תחת הכיבוש הנאצי, אך המכה בהולנד הקטנה הייתה קשה מאוד [5]. "רעב החורף" (Hongerwinter) כונתה תקופת הרעב שבין השנים 1945–1944. ההערכה היא שנספו כ-22,000 בני אדם בתקופה זו, רובם קשישים. רק כיבוש הולנד על ידי כוחות הברית שיפר את המצב. ההיבטים הרפואיים והתזונתיים נידונו על ידי רופא יהודי הולנדי (Herschel) מיד עם השחרור [6] ועל ידי קבוצת חוקרים בשנת 2017 [7]. הרשל בדק את הניצולים ממחנה זקסנהאוזן ששקלו במוצע 45 ק"ג (גברים) ו-35 ק"ג (נשים). הוא תיאר את הבצקות הקשות בקרב המורעבים, שנעלמו זמנית עם מתן משתנים. תפקודי הכליה שבדק נמצאו בגבולות התקין. לא נמצאה אאוזינופיליה אף באלה שלקו בגנחת הסימפונות (asthma).

החזרת תזונה נאותה מחדש התגלתה כקשה ביותר עקב בעיות במערכת העיכול. בליאז', בלגיה, Lucien Brull (1898–1959) ועמיתיו ערכו מחקר על השפעת הרעב על האוכלוסייה, וב' Andre' Simmoart, Louvain (1903–1992),

ארצות הברית

הפיסילוג ואחד מאבות תורת התזונה, אנסל בנג'מין קייס האמריקני – Ancel Benjamin Keys (1904–2004), סיכם עם עמיתיו למחקר את הסוגיה של השפעת הרעב על גוף האדם [4]. בשנת 1944 בדקה הקבוצה 36 מתנדבים (שהתנגדו

שנערכו באסירים משוחררים מוכי הרעב: A. Hottinger וחב' השווייצריים M. Lamy. וחבריו הצרפתים.

במהלך השנים האחרונות פורסמו מאמרים רבים וספרים [17–27] המתארים את מערכת הרפואה והבריאות בגטאות, את הסיבוכים הנפשיים או המטבוליים בקרב ניצולי השואה. פרופ' שאול שאשא מארגן משנת 2000 כינוסים שנתיים קבועים על נושאי רפואה ושואה בבית החולים בנהרייה. קבוצתו פרסמה מאז 2002 מאמרים רבים בנושאי מחלת הרעב והיבטים רפואיים אחרים במחנות ובגטאות. פעמיים נערכו כנסים בין לאומיים בנושאים אלו במכללה של הגליל המערבי בעכו. כמו כן, ניצול השואה, פרופסור מרק מאיר דבורז'צקי Dworzecki (1908–1975), הקדיש את חייו למחקר ולפרסום אימי השואה, ובמיוחד את זכר המחקרים שביצעו הרופאים היהודים בגטאות ובמחנות [28].

”תחום התמחות ייחודי לדבורז'צקי היה חקר הרפואה בשואה, מן ההיבט ההיסטורי, האתי והרפואי. בין היתר חקר את השפעותיו ארוכות הטווח של הרעב והקשיים שחווי ניצולי המחנות, על בריאותם הנפשית והגופנית ועל הסתגלותם לחיי החברה לאחר השחרור. הוא מצא, שניצולי השואה שהגיעו

■ במאה העשרים היכו

מגפות הרעב פעמים רבות במזרח ובמערב אירופה.

■ **מעטים היו המחקרים שנערך בהם מעקב אחר תוצאות ביולוגיות ונפשיות של החשיפה לרעב קיצוני בעת מלחמת העולם השנייה.**

■ **מחקר הרעב המחתרתי בגטו ורשה נחקק בזיכרון כניסיון התנגדות הרואי של רופאים יהודים שעמדו מול איום מוות יומי, בדידות, רעב, קור ומחלות קשות.**

כהתנגדות ולחיימה. הדוגמה של גטו וילנה למשל, מאלפת: משטרה היגינית, עונשים למי שלא שמר על כללים שנדפסו ונתלו על קירות, מעבדות להפקת מרכיבי מזון, הרצאות רפואיות לקהל, מתן חיסונים, ”תחנות שחפת”, ביקורי רופאים באזורי בידוד, תחזוקת בית החולים של הגטו, שירותי חירום ומעבדה, ועוד. לוטנט-קולונל ד"ר פטריק מוליסון, מחלוצי עירווי הדם בלונדון בזמן מלחמת העולם השנייה, לימים פרופ' להמטולוגיה, היה בין הרופאים הראשונים שהגיעו באפריל 1945 עם הצבא הבריטי המשחרר למחנה ברגן-בלזן. את רשמיו מהרעב הנורא פרסם שנה מאוחר יותר [29].

בעיתונות העברית נסקרו ההיבטים השונים של הרעב החל משנת 1945. בעיתון ”דבר” נסקר ב-29 באוקטובר 1954 כנס שנערך בפריס, על ”הפתולוגיה של הדפורטציה”, כלומר על ”השמות שנעשו בגופם ובנפשם של אסירי המחנות הנאצים”. שלוש-מאות רופאים מעשר מדינות לקחו חלק בכינוס. נציג ישראל ויד ושם היה דבורז'צקי, שהרצה על מחקר מחלת הרעב בגטו ורשה. מבין נציגי צרפת יש השתתפו פרופ'

פרופ' ידוע ומכובד בארצו, נאסר על ידי הגרמנים ונשלח לבוכנוולד. עם שחרורו פרסם עבודה על הרעב ותוצאותיו כפי שחווי במחנה.

צרפת

האנדוקרינולוג היהודי ז'וזף וויל – Joseph Weill (1902–1988) היה פעיל במחתרת הצרפתית שהצליח לברוח לג'נבה ולהינצל. טרם בריחתו הוא ביקר, יחד עם רופאים ופעילים נוספים, בבתי כלא בדרום צרפת, והספיק לרשום את ממצאיו בזמן אמת [8], כשעוד הייתה אפשרות לכך. נבדקו מוכי הרעב הקשה בשני בתי הכלא הידועים לשמצה, ושם בדק וויל מדדים ביוכימיים, המטולוגיים ואחרים של אלה שלקו במחלת הרעב. הוא הצליח להעביר לשוויץ את ממצאיו בזמן המלחמה ולפרסמם [9]. קיבלתי את העתק המחקר כולו מארכיון ארגון הבריאות העולמית בג'נבה. אף לאחר המלחמה המשיך וויל בפעילות נגד אימת הרעב ותוצאותיו [10]. במחנה Gurs וב-Camp de Rivesaltes, משטר וישי כלא תחילה אסירים פוליטיים או פליטים באסקים מספרד, אך לאחר מכן, משנת 1940 ואילך, כלא כ-4,000 יהודים גרמנים. מדצמבר 1940 הרשו השלטונות לארגונים הומניטריים קתוליים, שווייצריים, ואפילו לארגון היהודי OSE (Oeuvre de Secours aux Enfants) לבקר את הכלואים ולעזור להם. וויל מתאר סיבוכים נוירולוגיים, מטבוליים, שריריים, קרדיוסקולריים ושיעורי תמותה.

גטאות ומחנות בפולין

מובן שלנו כישראלים וכיהודים, מחקר הרעב ההרואי שנערך בגטו ורשה מעורר גאווה רבה [11–14]. את המחקר יזם ראש המחלקה הרפואית ביוזנר, ד"ר ישראל מילייקובסקי – Israel Milejowski. עשרים-ותשעה חוקרים, רובם מבכירי הרופאים בוורשה, עמלו בסתר וחקרו היבטים מגוונים, פיסולוגיים, מטבוליים, הורמונליים, המטולוגיים ופתולוגיים, של הרעב במערכות גוף שונות, בילדים ומבוגרים. השתתפו במחקר גם שני סטודנטים לרפואה ומספר מדענים משטחי הביוכימיה. כתב היד נמסר בבית הקברות היהודי ברחוב אוקופובה, לידי מורו וידידו של מילייקובסקי, פרופ' אורלובסקי Witold Orłowski (1874–1966) מנהל מחלקה פנימית בבית חולים בוורשה. הלה הסתיר את דפי המחקר ומסרם לידי נציגי ארגון הג'וינט עם שחרור פולין. רוב החוקרים נספו, אך אלה שנותרו סיפרו את המעשים האמיצים של הרופאים בגטו. ארגון הג'וינט האמריקני דאג לתרגום כתב היד לצרפתית ופרסם אותו בשנת 1946 [13]. רק שנים רבות לאחר מכן תורגם המחקר לאנגלית [14]. כתב היד עדיין לא תורגם לעברית.

פרופ' יחיאל קרל גוגנהיים (1906–2002), חלוץ תורת התזונה המודרנית בא"י, ומנהל המחלקה למטבוליזם ולתזונת האדם ב”הדסה” ירושלים, והד"ר משה שכטר (1896–1989), יועצו הראשון של צה”ל לתזונה וחבר המועצה העליונה לתזונה עם הקמת המדינה, פרסמו שני מאמרים באותו גיליון של ”הרפואה”, שבהם תואר בפרוטרוט מחקר מחלת הרעב בגטו ורשה [15,16]. גוגנהיים מזכיר בנוסף תוצאות בדיקות

בגטאות ובמחנות בשטחים נוספים מלבד מחקרי הרעב, לדוגמה, המטולוגיה (Ludwik Hirszfeld), נפרולוגיה (Jacob Penson), מחלת טיפוס הבהרות (Ludwik Fleck), הרעלת צמח הטופח-לטיריזם (Arthur Kessler), טיפול בקטריופג' ביזהומים (Bronislawa Fejgin) ועוד [30].

מחבר מכתב: אבי עורי
aohry@tauex.tau.ac.il :דוא"ל

ג'לבר-דרייפוס (אנדוקרינולוג יהודי, פעיל המחתרת וניצול המחנות, קרוב-הרחוק של קולונל אלפרד דרייפוס), פרופ' Charles Richet שגם היה פעיל המחתרת ואסיר בבוכנוולד, ועוד. ב"על המשמר" בגיליונו מיום 27 באפריל 1959, דיווח פרופ' דבורז'צקי בכנס "אגודת הרופאים ניצולי השואה" על כך שברשותם של עולים ניצולי שואה שהגיעו מצ'כיה, נמצאים 1,500 דפים רפואיים מגטו טרזינשטט. ד"ר פריץ סלוס תיאר שם את ההיבטים השונים של מחלת הרעב. הוא נשלח להשמדה לאושוויץ. היו מאמצי מחקר נוספים

ביבליוגרפיה

1. Sorokin P, A Long Journey: The Autobiography of Pitirim A. Sorokin. College and University Press, LC 426641, 1963.
2. Sorokin P, Hunger as a Factor in Human Affairs, University Press of Florida, 1975.
3. Koupil I, Plavinskaja S, Parfenova N & al, Cancer mortality in women and men who survived the siege of Leningrad (1941-1944). Int J Cancer, 2009; 124(6):1416-21.
4. Keys A, Brozek J, Henschel A & al, The Biology of Human Starvation (2 volumes). University of Minnesota Press. ISBN 978-0816672349.1950.
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Dutch_famine_of_1944-45.
6. Herschel JG, Hongeroedeem in het concentratiekamp. Ned Tijdschr Geneesk, 1946;90(17):368 (translated by Dr. JD Barth from Amsterdam, 2018).
7. Vorstenbosch T, de Zwarte I, Duistermaat L & van Andel T, Famine food of vegetal origin consumed in the Netherlands during World War II. J Ethnobiol Ethnomed. 2017 ;13(1):63.
8. Ohry A, Reich D, Ofer M & Shasha S, Hunger disease in French Prisons during WW2 In preparation.
9. Weill J, Famine Disease and its treatment in Internment Camps. Bull Health Organization, 1943; 10(1): 722-772.
10. Weill J, Physicians and world campaign against hunger. Strab Med. 1962 ;13:239-49.
11. Apfelbaum E, Choroba głodowa: Badania kliniczne nad głodem wykonane w getcie warszawskim z roku 1942 (in Polish). Warsaw, American Joint Distribution Committee.1946.
12. https://en.wikipedia.org/wiki/Warsaw_Ghetto_Hunger_Study.
13. Apfelbaum E, rédacteur en chef, Maladie de famine: recherches cliniques sur la famine exécutées dans le ghetto de Varsovie en 1942. Warsaw 1946.
14. Winick M, editor. Hunger Disease: Studies by the Jewish Physicians in the Warsaw Ghetto. New York: John Wiley & Sons; 1979.
15. Guggenheim K, The physiology of starvation. Harefuah. 1953 ;44(9):199-202.
16. Shekhter M, The unfinished symphony of Jewish physicians in Ghetto Warsaw, 1942. Harefuah, 1953;44(9):202-5.
17. עופר מ', חלוק לבן בגטו. מבט על קורות הרפואה היהודית בפולין בתקופת השואה ירושלים: יד ושם, 2015
18. Bachar E, Canetti & Berry EM, Lack of long-lasting consequences of starvation on eating pathology in Jewish Holocaust survivors of Nazi concentration camps. J Abnorm Psychol, 2005 ;114(1):165-9.
19. Menczel J & Marcus EL, Osteoporosis among Holocaust survivors (abst.). J Nutr Health Ag, 2003; 7: 320.
20. Shasha SM, Morbidity in the concentration camps of the Third Reich. Harefuah, 2004; 143:272-276.
21. Keinan-Boker L, Shasha-Lavsky H, Eilat-Zanani S & al, Chronic health conditions in Jewish Holocaust survivors born during World War II. Isr Med Assoc J, 2015 ;17(4):206-12.
22. Bercovich E, Keinan-Boker L & Shasha SM, Long-term health effects in adults born during the Holocaust. Isr Med Assoc J, 2014 ;16(4):203-7.
23. Shasha SM, Livshitz A & Ohry A, Late morbidity among Holocaust survivors. Harefuah, 2009 ;148(4):224-8, 278.
24. Ohry A & Shasha SM, Late morbidity among Holocaust survivors: myth or fact? Harefuah. 2006;145(4):250-3, 320.
25. Shasha SM, Medicine in the concentration camps of the Third Reich. Harefuah, 2005;144(4):291-5, 301.
26. Shasha SM, Morbidity in the concentration camps of the Third Reich. Harefuah, 2004 ;143(4):272-6, 318.
27. Shasha SM, Medicine in the ghettos during the Holocaust. Harefuah. 2002 ;141(4):318-23.
28. Mollison PL, Observations on cases of starvation at Belsen. Br Med J, 1946 ;1:4-8.
29. Weisz GM & Grzybowski A, Remembering More Jewish Physicians. Rambam Maimonides Med J, 2016;28;7(3). e0026.